

Opponensi vélemény

Egedy Gergely *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban – John Adamstól Russell Kirkig* c. akadémiai doktori értekezéséről

Egedy Gergely magyar nyelvű disszertációja – mely könyvformában a Századvég Kiadónál jelent meg 2014-ben – nagy eszme- és politikatörténeti tájékozottságot tanúsító munka, mely teljesíti az akadémiai doktori értekezésekkel szemben támasztott követelményeket. Ezért javaslom a nyilvános vita kitűzését, valamint Egedy Gergelynek az akadémiai doktori fokozat odaítélését.

Az értekezés 24 fejezete vagy két tucat amerikai konzervatív gondolkodó munkásságának részletes elemzését tartalmazza. Ám a kronológia nem takar egyszerűsítő lineáris sorrendet: Egedy Gergely munkájának legfőbb erénye a heterogén eszmetörténeti anyag rendszerezése, a konzervatív gondolkodás belső összefüggéseinek feltárása, valamint az egyes szerzők ezen összefüggések szerint való tárgyalása és műveik értelmezése.

A disszertáció tehát széles merítésű, nagyívű munka, mely – politikaelméleti keretben, az amerikai politikai és eszmetörténeti paradigmákra támaszkodva és a belső összefüggések feltárásával – nagy magabiztossággal rendszerezi és értelmezi a forrásokat a gyarmati időktől az 1970-es évekig. A hazai szakirodalom üres helyeit kitöltve szintézist nyújt az amerikai eszme- és politikatörténet egyik évszázadok óta domináns hagyományáról.

Tartalmi értékelés

Az alapító atyák örökségével indító áttekintés előbb az európai konzervatív tradíciót, ezen belül a brit komponens jelenlétét tárgyalja, majd sorra veszi a puritán szemlélet „konzervatív” vonásait, ezek közé sorolva a kötelességek előtérbe helyezését (a jogokkal szemben), valamint az egyén méltóságának és az individuális lelkiismeret autonómiájának hangsúlyozását (17-21).

Egedy az Amerikai Alkotmányban látja a konzervatív szellemi hagyomány következő állomását: a konföderáció megerősítésére tett törekvéseket és még inkább az alaptörvénynek az emberi természet „reális” megítélését figyelembe vevő megalkotását, miszerint a törvények elsődleges célja az emberek gyarlóságának visszaszorítása és korrigálása. Egedy a föderalisták (Hamilton és Madison) republikanizmusának tárgyalásával zárja az Alkotmány konzervativizmusának áttekintését (33-46), majd a Kirk által „az igazi konzervativizmus alapítójának” nevezett John Adams politikai filozófiájának elemzését nyújtja (47-61). Itt is hangsúlyt kap az emberi természet „reális” megítélésének követelése. Egedy részletezi az „antropológiai pesszimizmus” (később „konzervatív szkepszis”) gondolatát, mely a disszertáció lapjain vissza-visszatér, s melyet a szerző a konzervativizmus lényegével azonosít: e felfogás szerint a politikát az emberi természet tökéletlenségére kell alapozni (49). S minthogy az emberektől józan önmérsékletre nem lehet számítani, a hatalmat meg kell osztani, érdeket érdekekkel szembeállítva (51). Mint Egedy rámutat, ez a 18. század végétől eredeztethető amerikai alkotmányos alapelv, a fékek és egyensúlyok létrehozásának konzervatív politikafilozófiai háttere.

Az amerikai konzervativizmus történetének következő állomása John Marshall, a Legfelsőbb Bíróság Adams elnöksége idején kinevezett elnöke, aki az általa bevezetett újítások (pl. a *judicial review* intézménye) révén lényegében a következő évszázadokra biztosította a megosztott hatalomgyakorlást (66-69).

Egedy részletesen tárgyalja Cooper elitista demokrácia-ideálját és a sajtó szerepéről alkotott ítéletét (69-83), majd külön fejezetet szentel a Dél konzervativizmusának, ezen belül Fitzhugh politikai filozófiájának (különös tekintettel a John Adams-szel rokon antropológiai pesszimizmusra), valamint Calhoun demokrácia-felfogásának (ezen belül a rabszolgaság apológiájának, ill. a kisebbség uralmáról alkotott elképzelésének) (89-119).

Izgalmas fejezete a disszertációnak néhány transzcendentalista gondolkodó – elsősorban Hawthorne és Brownson – különös (mert váratlan) konzervativizmusának a bemutatása. Számos új meglátás színesíti ezt a fejezetet, így az egyik legfontosabb: eszerint az ember bűnösségét hangoztató Hawthorne és a katolikus társadalomfilozófus Brownson vagy kilóg a transzcendentalista mozgalomból, vagy – és minden bizonnyal ez utóbbi áll közelebb a valósághoz – konzervativizmusa révén jelentősen árnyalja a transzcendentalizmusról alkotott képünket (121-143).

A disszertáció legizgalmasabb fejezetei azok, amelyekben a szerző új téziseket fogalmaz meg, ill. amelyekben árnyalja a konzervatív gondolkodásról elterjedt nézeteket. Ilyen a *laissez faire*-konzervativizmust taglaló fejezet is, melyben a liberális szemlélet egyik legfontosabb elvének működését követi nyomon a konzervatív hagyományban. A 19. századot lezáró, ún. „aranyozott kor” gondolkodóinak munkásságában vizsgálja a *laissez faire* konzervativizmust, melynek „be nem avatkozás” parancsa magán viseli mind a korlátlanul meggazdagodó amerikai *self made man* ideáljának, mind a szociáldarwinizmusnak a jegyeit (145-167).

A Henry Adams munkásságának szentelt, rendkívül átgondoltan felépített fejezetben Egedy részletesen tárgyalja a „másként gondolkodó konzervatívok” prominens alakját, a radikális eszméket hirdető Adamst, aki egyaránt elutasította az egyre terjedő materialista értékeket és a francia felvilágosodás optimista emberképét, csakúgy, mint a jeffersoni elveket, a banktőke vezető szerepét és az ipari koncentrációt, s helyükre az európai középkor kultúrájának építészeti és filozófiai teljesítményeit állította (169-191).

Az ún. „progresszió” korának konzervatív ellenzékének, vagyis a Babbitt és More nevével fémjelzett „új humanizmus” vagy konzervatív humanizmus témáját tárgyaló fejezetben a modernitás túlzásait bíráló gondolkodók kapcsán Egedy kifejti, miként előzte meg az egyén megreformálásának igénye a társadalmi reform igényét. A konzervatív humanizmus ekként az egyik legfontosabb amerikai érték, az egyén tökéletesedésének imperatívuszát jelenti, miközben az antropológiai pesszimizmus premisszája sem sérül (193-230).

A Santayanának szentelt fejezet közvetett módon megint rámutat a konzervatív/liberális értékrend merev szembeállításának téves voltára, amikor is a vívódó lelkiismeretet középponti szerepét a kálvinista és a transzcendentalista hagyományban egyaránt hangsúlyozza, s a liberális gondolkodás preskriptív jellegét kívánja igazolni. Santayana szerint ugyanis „a liberális nem azt mondja, hogy mindenki legyen boldog, ahogy akar, hanem azt, hogy az ő elképzelései szerint legyen boldog” (245). Santayana egyúttal a liberalizmus és a totalitarizmus rejtett összefonódását is hangsúlyozza: „a szélsőséges liberalizmus valóban előkészítheti egy totalitárius rendszer kialakulásának feltételeit a káosz előidézésével” – foglalja össze a szerző a spanyol-amerikai filozófus konklúzióját (231-250).

A következő fejezet középpontjába állított Menckent Egedy olyan konzervatív gondolkodóként írja le, akinek munkásságában összefonódott az irodalom és a társadalom kritikája. Mencken álláspontjának a lényege: a tömegember abban különbözik az elittől, hogy őt az irigység ösztönzi, s kizárólag az anyagiak lelkesítik (253-270).

A sokáig „intellektuális Góbi-sivatagnak” nevezett amerikai Dél szellemi emancipációja a húszas évekre tehető, amikor is megjelent a *Fugitive* csoport, amely igyekezett szembeszállni az amerikaiak elanyagiasodott szemléletével. Egedy ebben a magát menekülőkné nevező csoportosulásban mutatja ki a Dél kulturális nagykorúsodását, s egyúttal igazolja a konzervativizmus hozzájárulását a nonkomformista amerikai értékrendhez (mint tömegtársadalom- és elidegenedés-ellenesség, környezetvédelem (271-291).

A konzervativizmus és a liberalizmus kapcsolatában rejlő újabb paradoxon kimutatása teszi izgalmassá a következő fejezetet is, amely a 30-as évek Amerikáját vizsgálva mutat rá arra a történelmi szerepcserére, melynek eredményeként a demokrata Jefferson 20. századi liberális örökösei (a Roosevelt-adminisztráció) az állami beavatkozás hamiltoni eszméje mellett álltak ki, míg Jefferson decentralizációs álláspontját a konzervatívok képviselték (293-308).

Egedy a továbbiakban Niebuhr (309-321), Hayek, Mises és Rand (323-328), Weaver (331-351), Viereck (353-378), Buckley (379-388), Kendall (389-411), Strauss (összekapcsolva Burke bírálatával) (413-427), Voegelin (429-449), Nisbet (451-472), Kirk (473-504) munkásságának szentel egy-egy fejezetet, árnyalt képet festve a konzervativizmus e nagy korszakáról.

Ezek közül talán a Viereck-kel foglalkozó rész a legizgalmasabb, köszönhetően annak, hogy a szerző finom árnyalataiban vizsgálja a liberális gondolkodás viszonyát a totalitarizmushoz. Egedy ismertetéséből jól kiviláglik, hogy Viereck mennyire elítélte a 20. századi értelmiségiek azon csoportját, akik „nem ismerték fel a sztálini totalitarizmusban ugyanazt a gonoszt, mint a »barnainges változatban«” – vagyis hogy a fasizmus és a kommunizmus egylényegű, ill. Viereck szavaival, „Sztálin pusztán Hitler szovjet változata” (372). Egedy meggyőzően mutatja be Viereck tételét, miszerint az említett gondolkodásban „az értelem a kommunizmus rabságába” (373) esett.

Lényegre törő eszmefuttatások találhatók a Buckley-nak szentelt fejezetben is, amelyben a *National Review* alapító szerkesztője nyomán Egedy nonkomformizmusként definiálja újra a radikális konzervativizmust (386).

Informatív és eredeti a Voegelin taglaló fejezet is. Egedy a német származású amerikai filozófus modernitás-kritikájából kiindulva tárgyalja Voegelin pozitívizmus-ellenességét (aki a „tudomány perverziójának nevezte a pozitívizmust” [430 ff.]), a „pótvallásokról” szóló tanát (437 ff.), a totalitarizmusnak a progresszív civilizációból való eredeztetését (445 ff.), valamint azt a szándékát, hogy a politikai gondolkodást a valósághoz térítse vissza (447 ff.).

Kirk képezi Egedy konzervativizmus-történetének utolsó (vagy inkább utolsó előtti) állomását. Kirk a leginkább egyetemesnek mondható gondolkodó, akit a „konzervativizmus Karl Marxának” is neveztek, s aki úgy lett emblematisztikus képviselője a konzervatív gondolkodásnak, hogy nem csatlakozott sem az akadémiai-egyetemi *establishment*hez, sem a *mainstream*hez (beleértve a konzervatív *mainstream*et is). Továbbá úgy lett az egyik legamerikaibb konzervatív gondolkodó, hogy „örök dolgokra” alapozó „értékkonzervativizmusában” az európai gyökerekhez kívánt visszanyúlni (474).

Végül – utószóként – a szerző röviden kitér a könyv fókuszából már kieső konzervatív paradigmaváltás néhány előzményére, Goldwater munkásságára és hatására, az antropológiai pesszimizmus Adamshez visszanyúló gondolatának neokonzervatív megjelenési formáira (511 ff.) és az újkonzervatívok színre lépésére (517 ff.) (505-521).

Tudományos eredmények

1. A benyújtott mű legfőbb eredménye, hogy a disszertáns (i) elsődleges és másodlagos eszmetörténeti korpusz (ii) sajátos szempontrendszer szerint megalkotott, (iii) egyéni szintézist nyújtja, amelyben (iv) a magyar szakirodalmat is feldolgozza, és (v) végigköveti a konzervativizmus hatását a nagy amerikai értékekre.

- i. Dicsérendő, hogy bár a szerző figyelembe vette az amerikai eszmetörténetet feldolgozó másodlagos művek sokaságát és értelmezési struktúráját, a primér szövegek alkotják Egedy Gergely vizsgálódásainak elsődleges terepét.
- ii. Sajátos szempontrendszere a konzervatív gondolkodáson belül létrejött vonulatok, ill. törésvonalak feltárásában érhető tetten. Vagyis a tudományos eredmények között kell említenünk a vizsgálati szempontok kiérlelttségét, melyek számba veszik az egyes szerzők között érvényesülő hatásmechanizmusokat, a hagyományozódás belső rendjének apró részleteit és a konzervativizmus hangsúlyeltolódásait egyaránt.
- iii. A konzervatív gondolkodás sajátosan amerikai jegyei szolgáltatják az egyéni szintézis alapját. Egedy – nagyon helyesen és jogosan – a speciálisan amerikai gondolkodásból és értékrendből fakadó jegyek mentén dolgozza ki eszmetörténeti szintézisét, például amikor – lefejtve az amerikai konzervatív gondolkodást a brit hagyományról – bemutatja a konzervativizmus „magelemein” túlmutató, sajátosan amerikai jegyeket. (Pl. az emberi

természetről alkotott pesszimista vélekedést, vagy az egyfelől a Dél kulturális jellemzői és politikai gondolkodásmódja, másfelől a konzervativizmus között fennálló rokonságot.)

- iv. A belső összefüggések feltárása folyamán nemcsak az amerikai eszme- és politikatörténetet feldolgozó nagy amerikai szintéziseket veszi figyelembe, de jelentősen támaszkodik a magyar szakirodalomra is.
- v. Új kutatási eredménynek tekinthető a jellemzően amerikainak elkönyvelt eszmék és értékek – mint pl. az egyéni méltóság vagy az individuum autonómiája – konzervatív voltának igazolása.

2. Erénye a disszertációnak a szerző által kidolgozott hármas értelmezési módszer, amely (i) egyrészt a szoros olvasás gyakorlatából, (ii) másrészt a történeti-társadalmi kontextus, (iii) harmadrészt a szerzői kontextus értelmezéséből adódik. Vagyis miközben Egedy elmerül a szöveg autonómiája kikövetelte szövegközeli olvasásban, figyelembe veszi mind a művek társadalmi-történelmi háttérét, mind az egyéni szerzői háttérét, miközben az életpályával és az alkotó egyéniség személyiségjegyeivel kapcsolatos információkat is közöl.

3. Az erényeket sorolva végül nem hagyhatom szó nélkül a disszertáció igényes és gördülékeny magyar nyelvezetét, mely terminológiailag megalapozott és magyarázataiban nyitott szaknyelv; egyszerre tudományos és közérthető, precíz és világos, importálja az angolszász tudományos írás legjobb elemeit a magyarba, majd ötvözi azt a magyar tudományos írás legjobb elemeivel.

Kritikai megjegyzések

1. Sajnálatos, hogy a disszertáció csak a hetvenes évekig tárgyalja az amerikai konzervatív gondolkodás hagyományát. Nemcsak azért, mert jó lett volna a konzervatív gondolkodás valóban kortárs képviselőiről is olvasni, hanem azért is, mert így nem maradt volna ki a századvég nagy reneszánszának, a neokonzervativizmusnak a tárgyalása. Különösen a magyar olvasó igényelte volna, hogy olvasson az antikommunista baloldaltól a konzervatívokhoz csatlakozó politikacsinálókról, a különböző kormányzatokban helyet foglaló újkonzervatív politikusokról (pl. Paul Wolfowitz, John Bolton, Elliott Abrams, Richard Perle, Paul Bremer). Az elmúlt évtized újkonzervatívjainak bemutatása éppen a különös amerikai átfedések és keveredések megértésében segített volna: ezek között szerepelhettek volna például az Obama-adminisztrációban helyet kapott, vagyis demokrata színekben politizáló neokonzervatívok.
2. Hasznos lett volna a fókusz időbeli kitágítása azért is, mert ez esetben nem maradtak volna láthatatlanok a nagyhatású női konzervatív gondolkodók (pl. Jeane Kirkpatrick, Elizabeth Fox-Genovese, Martha Nussbaum).

3. (Egyébként is kissé félrevezető az alcím, hiszen nem John Adamstól, hanem már az alapító atyáktól és az Alkotmánytól tárgyalja a konzervatív hagyományt, és nem is csak Kirkig, hanem Goldwaterig – igaz, őt már csak az utószónak nevezett zárlatban elemzi.)
4. Végül hiányolom a meta-szintű összegzést, mely az amerikai konzervatív hagyomány legfőbb jegyeit summázhatta volna, immár nem kronológiai rendszerben. Bár az egyes szerzők tárgyalásánál megjelennek a belső kapcsolódások, bizonyosan hasznos lett volna egy olyan fejezet, amely immár a kronológiától függetlenül, a legfőbb jellemzők alapján állítja fel a konzervatív hagyomány szintézisét. Egy ilyen elméleti összefoglalóban – a korábban tárgyalt konzervatív értékek és tézisek mentén – az olyan kérdések feldolgozása is megtörténhetett volna, mint
 - a. hogyan járult hozzá a konzervativizmus az amerikai értékek kialakulásához és megszilárdulásához?
 - b. a konzervatív hagyomány mikor és hogyan kebelezte be a liberális hagyomány bizonyos tételeit, és konkrétan melyek ezek a tételek?
 - c. hogyan jött létre az az amerikai konzervativizmus, mely számos, Európában, ill. különösen Közép-Kelet Európában liberálisnak elkönyvelt értéket fogad el magától értetődő premisszájaként?

Kérdések

1. Első kérdésem ez utóbbi problémához kapcsolódik: hogyan értelmezné a svéd közgazdász, Gunnar Myrdal azon kijelentését, miszerint az amerikai társadalom alapvetően konzervatív, csak éppen az általa konzervált értékek gyakran liberálisok, esetleg még radikálisok is? (Gunnar Myrdal, *The American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy* [New York: Harper & Brothers, 1944], p. 7.)
2. Második kérdésem a William MacLoughlin immár klasszikussá vált esszéjében felállított eszmetörténeti paradigmára vonatkozik (William G. McLaughlin, *Pietism and the American Character*. In: *Readings in Intellectual History: The American Tradition*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1970. 420–438.), amelyben a szerző – az amerikai eszmetörténeti hagyomány egészét értékelve – a pietista hagyományban, ill. a vallásos kegyesség nagy, minden évszázadban akár többször is visszatérő áramlataitól kiváltott társadalmi mozgólódásokban találja meg a konzervativizmus ellenpontjait. Hogyan viszonyul ez az értelmezés a disszertáns által kidolgozott eszmetörténeti rendszerhez?

Kérem a jelöltet, hogy opponensi véleményemre megfogalmazott válaszában erre a két kérdésre is adjon választ.

Apróságok

Ritkán ugyan, de előfordul a disszertációban, hogy forrás megadása nélkül olvasunk idézetet (pl. „a kapitalizmus és a demokratizálódás összekapcsolódott – egy amerikai kommentátor szellemes megfogalmazásában »hamiltoniánus fejlődés ment végbe jeffersoni politikai keretben«”, p. 64-65; „Északon viszont [Garrison által] »sátáninak« nevezett [...]”, p. 95; „»A legjobb kormányzat az, amelyik egyáltalán nem is kormányoz« – fogalmazza meg Thoreau”, p. 123; p. 237, második idézet végéről hiányzik a forrásmegjelölés).

Összegzés

Egedy Gergely értekezése a korábbi tudományos fokozat megszerzését követően jelentős tudományos eredménnyel gyarapította a tudomány szakot, vagyis a hazai és a nemzetközi politikatudományt és eszmetörténetet. Kritikai megjegyzéseim ellenére biztos vagyok benne, hogy a benyújtott munka minden szempontból eleget tesz az akadémiai doktori értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek. Ezért javaslom Egedy Gergely részére az akadémiai doktori cím odaítélését.

Budapest, 2016. szeptember 28.

Dr. Bollobás Enikő, D.Sc.
egyetemi tanár